

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1968.1.02>

A. TRAAAT

VALLAREFORM EESTIS 1866. AASTAL

Sada aastat tagasi teostati Baltimail mitmed kodanlikud reformid, milledest talurahva seisukohalt oli kahtlemata kõige tähtsam 1867. aasta alguseks põhiosas ellu viidud vallakogukonna reform.

Kõigi nende reformide põhjused ja ajendid on küllaltki arvukad ja keerulised. Olulisemaks neist oli see, et möödunud sajandi keskpaiku arenesid kapitalistlikud suhted põllumajanduses kiiresti nii Venemaal üldse kui Baltimail eriti. Järjest rohkem hakati kasutama paremaid põllutööriistu, levisid mitmed, peamiselt lihtsamad põllutööriistad. Endisest sagedamini katsetati maaparandusega, eriti kuivendusega, ja minid üle kolme põllusüsteemilt mitmeväljasüsteemile. Mõningal määral hakati isegi tegelema põllumajandusloomade tõuaretusega. Kõige selle ja siinkohal märkimata jäänud arengunähtuste ilmekaimaks tunnustajaiks on samal ajal alguse saanud põllumajandus- ja maatööndusnäitused, kus paremate väljapanekute eest jagati medaleid, aukirju ja väikesi rahalisi auhindu. Erilise tähelepanu osaliseks sai loomakasvatuse, millega seoses hakati korraldama taluhobuste veo- ja jooksuvõistlusi, omakasvatatud loomade auhindamisi laatadel jms.

Teatud määral elavnes kaubandus ja avarus siseturg, eriti pärast seda, kui 20. juunil 1841 oli kõigile mõisaomanikele antud õigus oma valduskonnas rajada alevikke ja aleveid ning hakata korraldama laatu ja aastalaatu selleks seatud korras.¹ Eriti kinnitati ja avardati niisuguseid võimalusi Liivimaa talurahvaseadustes², et kergendada põllumajandussaaduste müüki, intensiivistada raharinglust ning soodustada talumaade ostu ja üleminekut raharendile.

Suurte majanduslike ja sotsiaalsete tulemustega oli talumaade üleminek ja üleviimine teorendilt raharendile. Teatud hoo oli see protsess saanud juba 1840-ndail aastail, eriti Liivimaa samaaegsete talurahvarahutuste surve.³ Kuuekümnendate aastate keskel omandas raharent Liivimaal ülekaalu ning 1867/68. aastal oli teorendil kõigest 1,42 protsenti talumaast.⁴ 1865. aasta kevadel keelati uute teo- ja segarendilepingute sõlmimine, olemasolevad aga tuli lõpetada hiljemalt 23. aprilliks 1868. Mõnevõrra aeglasemalt toimus see protsess Eesti- ja Kuramaal. Raharendile siirdumise tähtsamateks tagajärgedeks oli maaproletariaadi kui klassi lõplik väljakujunemine, mõisamajanduse üleminek palgatööle ning rahaliste suhete osatähtsuse järsk tõus.

Veelgi olulisem kapitalistlike suhete arenemise seisukohalt oli talumaade ost ja müük. 50-ndail aastail oli see olnud harvaks erandnähtuseks; üksikud mõisnikud Baltimail

¹ Provincialrecht der Ostseegouvernements. III Theil. Privatrecht. St. Petersburg, 1864, art. 883, p. 3 ja art. 887.

² Liivimaa 1849. a. agraar- ja talurahvaseadus (edaspidi: LTS 1849), § 1177; Liivimaa 1860. a. talurahvaseadus (edaspidi: LTS 1860), § 1103.

³ Lähemalt vt. A. Traat, Ankeet talumaade raharendi leviku kohta Liivimaal 1847. aastal. «Eesti NSV TA Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1957, nr. 2, lk. 192—204.

⁴ Fr. v. Jung-Stilling, Statistisches Material zur Beleuchtung livländischer Bauer-Verhältnisse. St. Petersburg, 1869, lk. 8.

müüsid ja talupojad võtsid ostule aastas vaid mõne või mõnikümmend talu. Hoogustuma hakkas see siin alles pärast pärisorjuse kaotamist Venemaa sisekubermangudes. Uuemate uurimuste andmeil oli näiteks kogu Liivimaa eramõisates kuni 1861. aastani (kaasa arvatud) ostetud-müüdud kõigest 388 talu.⁵ 1863. aasta lõpuks tõusis see arv 922-le, kusjuures talu keskmine suurus oli 11–30 tiinu ja keskmine hind 1500 rubla. Eestimaal oli samaks ajaks müüdud kõigest 76 talu.⁶

Säärase tempoga edasi arenedes oleks talupoegade maaomandi ulatuslikum väljakujunemine kestnud veel vähemalt sada aastat, Eestimaal tunduvalt kauemgi. Murrang pidi tulema ja tuligi — rutem, kui seda arvata võis. Selle kaugemad põhjused seisnesid Venemaa üldises mahajäämuses, mille tõttu ta Krimmi sõjas sai lüüa. Kaasani ülikooli pidulikul koosolekul 3. juunil 1856 ütles poliitilise ökonomia ja statistika korraline professor Ivan Babst muu hulgas: «Rasked rahvuslikud võitlused ja kannatused sunnivad rahvaid ringi vaatama, oma minevikku silmitsema, omi institutsioone revideerima, neid muutma ja nende vigu heaks tegema...» Äsjalõppenud Krimmi sõda on «rahvamajanduse alal meile meie puudused ja vead kogu nende alastiolekus silmade ette seadnud».⁷ Paljastades majandusliku olukorra ja rahva elujärje mahajäämuse olulistes lõikudes, viis I. Babsti ettekanne kuulajad järeldusele, et põhjalikud reformid on hädavajalikud. Kuigi Babsti kogu mõttekäik oli sihitud esmajoones pärisorjusliku korra vastu, ei tohtinud ta seda kui isevalitsuse põhialust avalikus ettekandes kritiseerivalt mainida.

Sündmuste eneste ja taoliste mõtteavalduste surve, milles üldtunnustatud teened on vene revolutsioonilistel demokraatidel, oli tsaarivalitsus juba järgmisel aastal sunnitud algatama pärisorjuse kaotamise küsimuse. Tõkkeist hoolimata paisus järgnenud rahutõlmatuse torm 1859.—1860. aasta revolutsiooniliseks situatsiooniks.⁸ Tulemuseks olidki 19. veebruaril 1861 kinnitatud seadused talupoegade vabakslaskmise kohta.

Samal ajal kasvas märgatavaks uueks ühiskondlikuks jõuks ajakirjandus, mille eesrindlikum osa ei viivitanud sisekubermangudes pärisorjuse kaotamise faktist vajalikke konsekventse tõmbamast ka Balti kubermangude suhtes. Tallinnas ilmuv «Revalsche Zeitung» nägi selles «rahvuse jõu köidikuist vabastamist ja arendamist» ning rõhutas: «Selle juhtmõtte rakendamisel meie kohalikele (s. o. Eestimaal — A. T.) oludele peame kõigepealt tunnustama, et ilma talupoegade vabaduse kestva edasise väljakujundamiseta selle seisuse suurema moraalse ja materiaalse hea käekäigu kõrval on mõeldamatu meie provintsi jõu ja heaolu areng. Seepärast pooldame piiramatut liikumisvabadust, ihunuhtluse tunduvat piiramist, teerajamist talupoegade kindlale maaomandile, koolide avamist ja kõrtside sulgemist.» Sama ajaleht nõudis ka tsunftikorra põhjalikku reformi, kaubanduse elustamiseks raudteede rajamist ja administratiiv- ning kohtufunktsioonide eraldamist teineteisest.⁹

Rahva rahutus ja progressiivsete jõudude surve osutusid niivõrd tugevaks, et tsarism vankus alustagedeni veel revolutsioonilisele situatsioonile järgnenud aastailgi. Seda kinnitab ka tolaeaegne siseminister P. A. Valujev, märkides 17. mail 1862 oma päevikusse, et Peterburis on levitatud uusi üleskutseid tsaari, tema perekonna ja kõigi nende pooldate tapmiseks, ning ennustades «Vene punase, sotsiaalse vabariigi» tekkimist.¹⁰ Hirmutatud minister, kes pealegi oli teadlik võimumeeste omavahelistest lahkarvamustest, sattus mõnikord otse meeleheitesse. Kuu aega hiljem kirjutas ta päevikusse: «Mulle tuleb mõnikord mõte: kas me ei hukku lõplikult? Kas pole otsustatud Vene impeeriumi saatus? Kas valitsemise säärase korralageduse puhul, enam-vähem ühtemoodi mõtlevate

⁵ Eesti NSV ajalugu. II kd. Tallinn, 1963, lk. 70.

⁶ «Revalsche Zeitung» 1. (13.) Dez. 1865, lk. 1 (siseministri aruanne keisrile).

⁷ I. Babst, Über einige Bedingungen zur Vermehrung des nationalen Kapitaales. «Das Inland» 1856, nr. 44, vg. 706—707.

⁸ NSV Liidu ajalugu. II köide. Tallinn, 1963, lk. 8 jj. Revolutsioonilise situatsiooni tunnustest ja tähtsusest vt. V. I. Lenin, Semstvo tagakiusajad ja liberalismi kannibalid. Teosed, 5. kd. Tallinn, 1951, lk. 27; V. I. Lenin, II Internatsionaali krahh. Teosed, 21. kd. Tallinn, 1953, lk. 187.

⁹ «Revalsche Zeitung» 2. Jan. 1861; «Das Inland» 1861, nr. 3, vg. 33.

¹⁰ Дневник П. А. Валуева. Т. II. М., 1961, lk. 168.

ja üheskoos tegutsevate inimeste puudumisel on võimalik ära hoida isamaa lagunemist osadeks? Kas tõesti olen ma kutsunud üksnes selleks, et olla tema viimsete võpatuste tunnistajaks, või, võib-olla, anda talle seaduslik doos muskust enne surma, s.t. enne lagunemist uutesse eluvormidesse? Püüan mitte kaotada julgust, tahan vastu pidada ja jätkata võitlust.»¹¹ Mure tsaarivõimu saatuse pärast on siseministrit nähtavasti aastaid vaevanud, sest 4. juunil 1865 märgib ta jälle: «Kõhklused meie tuleviku suhtes üldse ja minu osavõtu suhtes asjast eriti jätkuvad endisel määral. Selgelt näen lagunemise tunnuseid... Purustavad jõud on käigus. Loovaid ei ole.»¹²

Säärases olukorras ei jäänud riigi keskorganeil muud teed, kui püüda oma olukorda päästa suuremate või väiksemate järeleandmistega võitlevatele jõududele. Selle tulemuseks olid kohtu-, semstvo-, linnavalitsuse-, raha-, rahvahariduse-, sõjaväe- jt. reformid sisekubermangudes aastail 1862—1874.

Nende, oma olemuselt kodanlike reformide teostamise tagajärjel muutusid Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kubermangude seisund ja erikaal tsaaririigi süsteemis ning suhted keskvoimuga üsna põhjalikult. Seni olid balti mõisnikud oma koduprovintse reklameerinud «pärlitena» tsaarikroonis, peamiselt sellepärast, et talurahvas oli siin pärisorjusest vabaks lastud varem kui mujal. Nüüd ruttasid balti sakslased oma sellealaseid «kogemusid» soovitama ka keskvalitsusele. Esialgu pooldaski viimane maata vabastamise põhimõtet, ent pidi sellest talurahvarahutuste laienemise survele detsembris 1858 loobuma.¹³ See oli balti parunite esimene tõsisem lüüasaamine. Teine läbikukkumine sai osaks Liivimaa rüütelkonnale, kelle katse revideerida 1849. aasta talurahvaseadust reaktsioonilises suunas keskvalitsus mitte ainult tagasi ei lükanud, vaid andis ka kindla käsu mõningate pisireformide teostamiseks. Eesrindlikumad inimesed ja viimaks valitsuski mõistsid, et sisekubermangudes eespool mainitud reforme teostades jõuavad need poliitilise korra arengult tublisti ette seni kiidetud Baltimaist. Niisugust ebakõla aga ei võinud valitsus viimaste rahvusvaheliselt eksperimentitud positsiooni arvestades riigi organismis lubada. Peale selle arvasid valitsusringkonnas üha enam mõjule pääsenud slavofiilid paraja aja tulnud olevat Baltimaade ja sisekubermangude haldussüsteemi unifitseerimiseks ning seepärast toetasid reformide nõudjaid. Lõpuks tõusid 60-ndail aastail aktiivsele võitlusele reformide eest ka siinsed talupojad ise, asudes palvekirjade ja kaebuste massilisele esitamisele.¹⁴

Neil põhjustel ja ajenditel teostaski riigivalitsus 60-ndate aastate esimesel poolel Baltimaal mitmed pisireformid, säilitades seejuures vormiliselt Balti seisuslike korporatsioonide enam-vähem vabatahtliku initsiatiivi.

Tsaari poolt 2. juulil 1862 kinnitatud Riiginõukogu arvamusega vabastati Liivimaaal ihunuhtlusest vallakohtus kõik naissoost isikud ja kaotati nende suhtes ka mõisnike kodukariõigus.¹⁵ Hiljem, 4. juunil 1865, tühistati viimane täielikult ja keelati vallakohtul ihunuhtlust määrata ka taluomanikele ning rentnikele.¹⁶

60-ndate aastate esimese poole pisireformidest oli kõige olulisem Baltimaade talupoegadele kogu Venemaa piirides liikumise ja teistesse kubermangudesse ümberasumise võimaluste avardamine. Nagu siseminister oma aruandes keisrile mõõnna pidi, anti 9. juuli 1863 passiseadus just talupoegade alatiste kaebuste pärast väljarändamise ja liikumise takistamise vastu.¹⁷

¹¹ Sealsamas, lk. 178.

¹² Sealsamas, lk. 48.

¹³ М. И. Козин, Аграрная политика царизма в Прибалтике в 60-х годах XIX в. Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1960 г. Киев, 1962, lk. 456. Аграрполитика sellisele pöördele aitas kahtlemata tunduval määral kaasa eesti talurahva samaaegne äge klassivõitlus. (Lähemalt J. Kahk, 1858. aasta talurahvarahutused Eestis. Mahtsa sõda. Tallinn, 1958, lk. 218 jj.)

¹⁴ Üksikasjalikumalt vt. H. Kruus, Eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonid 1860-ndail aastail. Rmt.: Eesti ajaloo XIX sajandi teisel poolel. Tallinn, 1957, lk. 9—87.

¹⁵ Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (edaspidi: II ПСЗ), XXXVII, 38430.

¹⁶ II ПСЗ, XL, 42162. Määruse olulisemate osade tõlge leidub «Eesti NSV ajaloo lugemiku» II köites (Tallinn, 1964), lk. 56—58.

¹⁷ «Revalsche Zeitung» 3. (15.) Dez. 1865, lk. 1.

Üldse toimus XIX sajandi 60-ndail aastail Baltimail seniste poolfeodaalsete suhete intensiivne ümberkujunemine kodanlikeks. Kõrvaldati mitmed tõkked vabama majandusliku arenemise ja talurahva intensiivsema diferentseerumise teelt ning piirati mõneta mõisnike feodaalset vägivalda põliselanike suhtes.

Nende reformide taustal hakkas üha ilmsema anakronismina silma paistma Lääne-meremaade vallakogukondade iganenud korraldus, mis rajanes endiselt 1816.—1819. aasta talurahvaseadustel või neist ülevõetud sätetel. Kuramaal kehtis ikka veel 1817. aasta talurahvaseadus, visalt püsis Liivimaa 1819. aasta talurahvaseadus edasi perifeerias — Saaremaal, kuhu ta omal ajal oli nii-öelda sisse tunginud.¹⁸ Ainult Liivimaa kubermangu mandriosas ja Eestimaal kehtisid uued, 1860. ning 1856. aasta talurahvaseadused, kuid needki olid kogukonna osas endistega võrreldes toonud väga vähe muudatusi.

Nii olid iga talurahvaseaduse kehtimispiirkonnas kogukonnal omad iseärasused, mis aga enamasti polnud kuigi olulised. Seepärast võib mõnevõrra abstraheerides rääkida põhiliselt ühesugusest kogukonnatüübist, mille aluseks olid Balti kubermangude enam-vähem ühesugused majanduslikud, ajaloolised ja poliitilised tingimused.

Talurahvakogukond, mis siin oli tekkima hakanud XIX sajandi kahel esimesel aastakümnel, sai oma esimese seadusandliku tunnustuse ja organisatsioonilise vormi Eestimaa 1816. aasta talurahvaseadusega. Viimane omakorda oli teatud eeskujuks Kura- ja Liivimaa vastavate seadustele. Kõige suuremad kõrvalekaldumised esinesid neil omavahel kogukonna kategooriate osas: Kura- ja Liivimaa seadused ei tunnustanud külakogukonda («külla-koggodus») ¹⁹ ja erilist talupoegade linnakogukonda («linna-koggodus»).²⁰ Ühiseks talurahvakogukonna tüübiks kujunes Baltimail mõisakogukond («moisa-koggodus»).²¹

Mida siis viimane endast kujutas? Milline oli tema *diferentia specifica* küla- ja linnakogukonnaga võrreldes?

Mõistagi on kõnesolevates legaaldefiniitsioonides erinevusi. Sellepärast tuleb meil neist otsida just seda peamist ja ühist, mis neile kõigile on omane.

Kõige vanemas definiitsioonis öeldakse: «Moisa-koggodus on Eestima talupoegade ühhendaminne, kes ühhes valdas seätud käskude al ühhes ko-us ellawad.»²² Teisal on sätitud: «Need tallopoiad, kes ühhes valdas ellamas on, kuhho ka moisarahwas arwatakse, lähewad ühte moisa-koggodusseks.»²³ Samal seisukohal on Eestimaa seadusandlus ka XIX sajandi teisel poolel: «Kõik talupojad ja muu seisuse rahwas, kes ühe mõisa maa peal elawad ni kui mõisapere arwatakse mõisa talokogoduseks.» «Kõik inimesed, kes ühe mõisa maa peale on asutud ja oma õiguste poolest taloiseisuse alla loetakse, on selle mõisa kogoduse liikmed.»²⁴ Ka Kuramaal moodustasid kogukonna talupojad, kes elasid kroonu-, era- või linnamõisates.²⁵ Samal seisukohal oldi Liivimaal.²⁶

Neist selgub, et mõisakogukonna kõige põhilisemaks ühistunnuseks Baltimail oli tema territoriaalne ühtumine, kokkulangemine mõisa kui suurmaavalduse piiridega. Kõrvalekaldumised sellest üldpõhimõttest juhtudel, kui kahe või enama väikemõisa (harilikult alla 100 hinge) või ühele omanikule kuuluva mitme mõisa talupojad olid ühendatud üheks ainsaks kogukonnaks, kujutasid endast muidugi teatud erandeid. Neid oli tegeli-

¹⁸ Saaremaa nn. 1865. aasta talurahvaseadus oli üksnes 1819. aasta seaduse täiendus agraraalal ega puudutanud üldse vallakogukonna korraldust.

¹⁹ Eestima Tallorahwa Seadmissed. Tallinnas 1816 (edaspidi: ETS 1816), §-d 51—87; Eestima Tallorahwa Käso-Ramat. Tallinnas 1816 (edaspidi: ETKR 1816), §-d 26—64.

²⁰ ETS 1816, §-d 111—116; ETKR, §-d 89—93; Kuramaa 1817. aasta talurahvaseaduses (edaspidi: KTS 1817) § 25 põhjendatakse külakogukondade mitteasutamist külade vähesuse ja väiksusega.

²¹ ETS 1816, §-d 88—110; ETKR 1816, §-d 65—88. Liivimaal võeti juba 1819. aasta seaduses «koggoduse» asemele kasutusele «kogkokond», mis siin hakkas tähendama mõisakogukonda (LTS 1819, §-d 47—133).

²² ETS 1816, § 88; ETKR 1816, § 65.

²³ ETKR 1816, § 24.

²⁴ Eestimaa Talorahwa Seadus. Tallinnas 1858 (edaspidi: ETS 1856), §-d 300, 304.

²⁵ KTS 1817, § 22.

²⁶ LTS 1819, § 57; LTS 1849, § 294; LTS 1860, § 253.

kult aga üsna vähe; pealegi ei olnud nende struktuur printsiipsaalselt vastuolus mõisakogukonna omaga.

Saanud niiviisi vanalt feodaalvalduselt oma territoriaalsed piirid, kandis ka mõisakogukonna organisatsioon paratamatult tugevaid pärisorjusliku korra jälgi. Oligi ta ju algselt mõisnike poolt kavatsatud pärishärravõimu teatud surrogaadiks: «Eestima tallo-rahwa koggodus . . . peab selle moisa voimo assemel ollema, mis enne tallopoege ühhen-dand, ja nüüd pärris-allama põlwe ka-utamissega teistwisi jänud.»²⁷

See oli muidugi kogukonna formaaljuriidiline külg kujul, nagu mõisnikud ise dekla-reerisid. Tegelikuses kujunes pilt hoopis teistsuguseks. Kõige kolme Balti kubermangu talurahvaseadused andsid juba nendesamade kogukondade loomisel mõisnikele laiala-usliku järelevalvewõimu. Kogukonnaorganite iga vähegi tähtsam otsus, eriti aga nende-samade organite kreatsioon, vajas kehtejõu saamiseks mõisniku (nn. mõisapolitse) kin-nitust. Rääkimata sellest, et talupojad niikuinii sõltusid majanduslikult mõisnikust kui maaomanikust ja et esialgu säilis kodukariõigus, oli viimasele selgesõnaliselt antud ka politseiline võim.

Niisugusel kujul polnud mõisakogukond mõisniku senisele võimutäiusele peaaegu mitte ainult kahjutu, vaid mõnest küljest isegi kasulik. Nii veeretati kogukonnale vastu-tus riiklike koormiste täitmise eest, mõisnike senine kohustus ülal pidada vigaseid, omas-teta vanu ja muid töövõimetuid langes siitpeale samuti kogukonnale jne. Mõned balti aadli tegelased ei varjanudki, et mõisakogukonna kujul säilitati endise pärisorjusliku mõisa majanduslik ja administratiivne põhistruktuur.²⁸

Teorendi püsimise ja Nikolai-režiimi tõttu pidid talupojad paratamatult leppima oma kogukonna sellise ahistatusega. Neile oli esmajärgulise ja elulise tähtsusega võitlus maaomandi saamise eest, nagu see selgesti ilmnēs Liivimaa 1840-ndate aastate võimsas talurahvaliikumises. Alles siis, kui seadusandlus kiirendas üleminekut raharendile ja talude ostmisele, kerkis päevakorraks võitlus mõisavõimu vastu ka kogukonnaküsimuses.

Kõige varajasem märge kavatsusest parandada kogukonnaseadusi pärineb aastast 1842 Eestimaalt.²⁹

Esimene teade selle kohta, et talupojad on kommunaalset iseseisvust nõudnud, päri-neb 50.—60-ndate aastate vahemaalt.³⁰

Mida rohkem lõtvusid talu ja mõisa traditsioonilised majanduslikud sidemed, seda ilmsemaks muutus mõisniku järelevalvewõiguse takistav toime kogukonna arenemisele. Iga päev ja igal sammul ahistas mõisniku võim talupoegade omavalitsust, kärpis ning rikkus tema õigusi ja vabadusi. Sellest põhjustatud reforminõudmistele andis omalt poolt hoogu eesti talupoegade ni ulatunud teated semstvo loomisest sisekubermangudes ja maakogukondadele omavalitsusseaduse andmisest Poolas 1864. aasta algul.³¹ Lõuna-Eesti talupoegade suure palvekirjade aktsiooni algul 1864. aasta mais nõuti esmajärje-korras vallakohtu vabastamist mõisavõimu alt ja uut kogukonnaseadust.³²

Täie jõu leidis kogukonnareformi nõudmine 1864. aasta suurmärgukirja projektides ja lõplikus tekstis. Et tollal oli Liivimaal kogukonna tähtsaimaks organiks kogukonna-ehk vallakohus, kes omas nii administratiiv- ja politsei- kui ka kohtuvõimu, siis tekkis suurem jagu lahkavamusi sellest, et mõisnik ahistas viimase tegevust ja püüdis seda omalt poolt meelevaldselt mõjutada. Seepärast ongi 1864. aasta palvekirjade-aktsiooni-

²⁷ ETKR 1816, § 20.

²⁸ Eriti avameelselt väljendab seda A. Рихтер, История крестьянского сословия в присоединенных к России Прибалтийских губерниях. Рига, 1860, lk. 83: «Каждое помещичье имение должно было составлять одно волостное общество . . . Таким образом хозяйственная единица, господская вотчина, издавна бывшая также единицею административною и судебною, сохранена в этом виде».

²⁹ G. v. Brevern, Meine Erinnerungen an die Anfänge der zweiten Agrarreform in Esthland 1839—1842. Berlin, 1892, lk. 63.

³⁰ [J. Eckardt], Erzählungen meines Großvaters. Leipzig, 1883, lk. 189.

³¹ H. Prants, Meie maaomavalitsuse korraldamise 50. a. juubeliks. «Päevaleht» 19. veebr. 1916, lk. 2.

³² H. Kruus, Eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonid 1860-ndail aastail. Rmt.: Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel, lk. 16.

des kohtumehed silmapaistvalt, isegi juhtivalt osa võtnud: suurmärgukirja algvariandile allakirjutajate eesotsas on kõigi 24 valla kohtumehed.³³ Et vallakohtu ei ahistanud üksnes oma mõisnik, vaid ka kihelkonna-, kreisi- ja sillakohtunik, siis tõi see asjaolu kaasa nendegi kohtute reformimise nõude. Nii põimusid uuenduste taotlused kogukonna ja kohtute alal ning nad esitati ametivõimudele harilikult koos. Võitlus vallakohtu sõltumatuse eest oli ühtlasi võitlusi kogukonnareformi eest, võitlus mõisnike klassivõimu vastu talurahva ühiskondlik-poliitilises elus.

1864. aasta suurmärgukirja sissejuhatuses mainitakse, et sisekubernangude talupoegade vabakslaskmisest alates on siinsed talupojad samuti hakanud ootama reforme nii oma «majanduslike olude kui ka kogukonna- ja kohtukorralduse» alal.³⁴ Märgukirjas eneses on loomulikult esikohal agraaralased taotlused, millelele järgnevad vallakogukonna ja kohtukorralduse reformimise nõuded:

«5. Et meie vallakogukondadele ja vallakohtutele antaks vajalik iseseisvus mõisnikkude suhtes.

6. Et eelseisva üldise kohtureformi puhul, mis meil on antud kohalikele seisustele esialgseks arutlemiseks, talurahvaseisus ei jääks ilma kaitsjateta või esindajateta, kes on kohalikust aadlist sõltumatud ja valitakse või kinnitatakse valitsuse poolt eesmärgil, et mainitud reformiga meie talupoegadele antaks needsamad õigused, mida kavatsetakse anda vene talurahvaseisusele.»³⁵

Teatavasti anti kõnealune märgukiri palvekirja kujul eesti talupoegade saatkonna poolt audientsil Tsarskoje Seloos 9. novembril 1864 üle Aleksander II-le. Dokumentidest olevat soola-leiva peal esitatud lühike kokkuvõte, mille keiser kohe läbi lugenud.³⁶ Pole konkreetselt teada, mida see väljavõte sisaldas. Võib aga arvata, et temas oli kirja pandud üldmääratud taotluste formulatsioonid, nn. palvepunktid. Seejuures võis väga hästi juhtuda, et eriti tugevasti pääses kõlama II palvetegruupi alguses seisev ja väga lühidalt ning selgelt väljendatud nõue vallakogukondade ja -kohtute vabastamiseks mõisniku võimu alt. Pealegi oli see üks punkte, mida paistis olevat võimalik kõige kergemini rahuldada, kuna teistega võrreldes ei saanud tema teostamine mõisnikele otsest materiaalselt kahju tuua.

Samas suunas läksid liikvele ka siseminister P. A. Valujevi mõtted. Kindralkubeneri kantseleis Riias ja hiljem Kuramaa kubernerina väljaõppe saanud ning Liivimaa rüütelkonna maamarssali vürst Lieveni toetusel³⁷ ministritoolile tõusnud Valujev oli balti mõisnike innukamaid ja mõjukamaid kaitsjaid ning keisri autoriteetsemaid nõuandjaid.³⁸ 10. novembril 1864, toimetanud eelmisel päeval keisrile palvekirja esitanud saatkonna ülekuulamist, konstateeris ta oma päevikus, et eesti talupoegade keskel «on liikumine ja selle hulgas leiduvad nimehed, kes väärivad tähelepanu».³⁹ Võimalik, et sellele ülekuulamisele järgnenud nõupidamisel, millest võtsid osa ka Liivimaa rüütelkonna sekretär von Grünwaldt ja kindralkubeneri kantselei direktor Arnold von Tideböh, arutati ka väikeste järeleandmistega ja reformide põhialuseid. Igatahes on Valujev umbes

³³ RAKA (= Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv), f. 915, nim. 1, s.-ü. 4006, l. 92–97.

³⁴ Eesti NSV ajaloo lugemik, II kd. Tallinn, 1964, lk. 42.

³⁵ Sealsamas, lk. 45.

³⁶ H. Kruus, Eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonid 1860-ndail aastail. Rmt.: Eesti ajaloo XIX sajandi teisel poolel, lk. 31.

³⁷ LÄRAKA (= Läti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv), f. 7363, nim. 1, s.-ü. 79 (nn. Lieveni päevik), l. 14–15: «Hierbei ist zu bemerken, daß der Fürst Lieven gewissermaßen oder indirect dazu beigetragen hat, dem Minister des Innern zu seinem Portefeuille zu verhelfen, indem er dem damals wenig bekannten Namen Walujew in maßgebenden Gesellschaftskreisen zuerst Anerkennung und Bedeutung verschaffte. Dieses Verhalten des Fürsten ist dem Minister nicht unbekannt geblieben und erklärt die ungewöhnliche Freundschaft, mit der er dem Landmarschall begegnet.»

³⁸ H. Kruus, Eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonid 1860-ndail aastail. Rmt.: Eesti ajaloo XIX sajandi teisel poolel, lk. 81; vrd. LÄRAKA, f. 7363, nim. 1, s.-ü. 79, lk. 15: «Thatsache ist, daß Walujew die Ostseeprovinzen nachweisbar noch niemals im Stich gelassen, sondern sie im Gegentheil bei jeder Gelegenheit nach Kräften vertreten hat.»

³⁹ Дневник П. А. Валуева, т. I, lk. 301.

samal ajal vallakogukonna reformi ideest kinni haaranud. Seda ei teinud ta muidugi mingist heasoovlikkusest talupoegade vastu, vaid balti aadli teiste, tähtsamate huvide tõhusamaks kaitsmiseks. Aastaid siinseid mõisnikke ärevuses hoidnud oht, et Vene 1861. aasta talurahvaseaduse kehtivus laiendatakse ka Baltimaale, polnud veel 1864. aasta sügisekski kadunud. Talupoegade ülalmainitud märgukiri võis eriti maahinna ja rendimäära normeerimise nõudmisega seda ohtu koguni suurendada, olgugi et asjaosaliste suhtes rakendati karme repressioone.

Valujev tundis hästi tsaarivalitsuse ammust taktikat kasutada suuremate reformide ärahoidmiseks ning rahva rahustamiseks väiksemaid järeleandmisi. Oma ametikohast hoolimata oli ta varemgi sõandanud Liivimaa mõisnikele nõu anda, kuidas teiste valitsusliikmete reformikavatsusi edukamalt nurja ajada, neist mööda hiilida või pettereforme organiseerida.

9. novembri suurmärgukirja järel tekkiski olukord, milles Valujev võis vähendada oma isiklikku tänuvõlga maamarssal Lievenile. Ta andis viimasele tungivalt nõu algatada ja teostada mõningaid reforme selleks, et talupoegade poolt mõisnike vastu suunatud rünnakuil pind jalgade alt võtta. Muu hulgas soovitas ta vallakohtud reorganiseerida niiviisi, et need ei alluks enam mõisavalitsuse eestkostele, vaid et nendes oleks esindatud riigivõim oma ametnike kaudu. See ei võinuks Valujevi arvates rüütelkonnale kuidagi ohtlikuks saada, sest riigivõim saadaks neisse kohtutesse niikuinii oma esindajate kohalikud mõisnikud.⁴⁰

Niisuguse mõttekäigu seos suurmärgukirja 5. punkti teise poolega on ilmne. Seega oli Valujev asunud osaliselt pooldama talupoegade nõudmise rahuldamist. Et aga kogukonnakohtu vabastamine mõisavõimu alt oli vallakogukonna iseseisvumise üks tähtsamaid lõike, siis oli Valujev järelikult hakanud toetama ka vallareformi mõtet.

Kuigi puuduvad tõendid, võib pidada kahtlematuks, et tsaaril oli Valujeviga omavahel juttu eesti talupoegadest ja nende palvekirjast ja et siseminister esitas oma-poolse reformikava. Aga ka kavatsetav väike järeleandmine ei saanud päevapealt kõiku minna: ta teel oli ees juba paari aasta eest põhimõtteliselt keisri poolt otsustatud, kuid balti sakslaste ja kindralkuberner parun Wilhelm Heinrich von Lieveni venitamistaktikale põrkunud üldine kohtureform Baltimail. Kuna parun Lieven oli selles küsimuses astunud mitmeid keskvalitsuse poolt ebaõigeks peetud samme (eriti nn. Tsentraaljustiitskomisjoni loomine Tartus) ja valitsuse poliitilist joont nõrgasti ellu viinud,⁴¹ käskis tsaar 11. detsembril tal esitada lahkumispalve.⁴² 16. detsembril määras keiser uueks kindralkuberneriks energilise krahv Pjotr Andrejevitš Šuvalovi.⁴³

Nähtavasti oli viimasel enne Riiga asumist keisriga juttu ka vallareformist, kusjuures ühtlasi kindlaks määrati teatud vastutatu balti mõisnikele. Igatahes rõhutas Šuvalov märtsi algul 1865 rüütelkondadele saadetud ettepaneku sissejuhatamiseks järgmist:

«Tema majesteet keiser on mõnede hiljuti avaldatud kartuste tõukel suvatsenud mind kõige kõrgemana käskida Läänemereprovintside aadlile teada anda, et agraarsuhete arenemine ja lõplik sättimine peab toimuma vaba kokkuleppe printsiibi ja mõisnike omandi muutumatul [s. o. kitsendamata jätmise — A. T.] alusel. Seejuures on Tema majesteet siiski heaks arvanud avaldada mulle kiireks ja tingimatuks täitmiseks kõige kõrgemat tahet korraldada talupoegade riigikodaniku- ja kogukonnasuhted uutel, mõisniku mõjust sõltumatutel alustel.»⁴⁴

Edasi järgib Šuvalov, et mõisnike mõju vallakogukonnale avaldub põhiliselt kolmel viisil: 1) õigusemõistmises — kehtiva talurahvakohtukorralduse mitmesuguste sätete

⁴⁰ H. Kruus, Eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonid 1860-ndail aastail. Rmt.: Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel, lk. 82; LÄRAKA, f. 7363, nim. 1, s.-ü. 79, lk. 213.

⁴¹ Lähemalt Дневник П. А. Валуева, т. I, lk. 301, 358—359, 420.

⁴² Sealsamas, lk. 304.

⁴³ Sealsamas, lk. 30.

⁴⁴ LÄRAKA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 968, l. 1 (6. märtsil 1865, nr. 306, Liivimaa maanõunike kollegiumile). Täpselt sama sõnastus on ka 8. märtsil 1865 nr. 313 all Eestimaa maanõunike kollegiumile saadetud käsul. (Vt. Zur Geschichte der Landgemeindefür die Ostseegouvernements v. 1866. «Baltische Monatsschrift», hrsg. v. Friedrich Bienemann. XXXI Bd. Reval, 1884, lk. 490.)

kaudu; 2) politseihalduses — mõisapolitsei praeguse organisatsiooni ja kompetentsi kaudu; 3) majandushalduses — mõisnike praeguse mõju kaudu vallakogukonna majanduslikule administreerimisele.⁴⁵

Edasi aga hakkab kindralkuberner samas oma reformikava tugevasti kärpima. Esimene punkt olevat juba tema eelkäija poolt 1864. aasta detsembri keskpaiku algatatud ja «lahendatakse muidugi iseseisva kohtukorralduse reformiga». Politseihalduse arutlemiseks ei olevat praegu mingit põhjust. Niiviisi jäävat üle ainult kogukonna majandushalduse küsimus, mis esitatakse koosolevatele maapäevadele arvamuse avaldamiseks.

Kindralkuberner paneb omalt poolt ette kõik kogukonna majanduslikud küsimused anda täielikult ja eranditult kogukonnakoosolekute (täiskogude) kompetentsi ning neile lisaks ka mõned ülesanded nekrutikohustuse, maksunduse ja vallaametnike kontrollimise alalt.⁴⁶ Kogukonnakoosolekust osavõtjate arvu soovib Suvalov piirata nii, et sinna pääseksid üksnes taluomanikud ja -rentnikud, maata rahval oleks aga kõigest üks esindaja umbes 20 täisealise maksumaksja kohta.⁴⁷

Ka kogukonna täidesaatvate võimude soovib kindralkuberner anda rohkem iseseisvust. Senise kahe üheõigusliku eestseisja asemel tuleks Liivimaa valdades ametisse panna üks suuremate õigustega ja ühe abiga ning kolme eestseisjaga vallavanem.⁴⁸ Eestimaa rüütelkonnale aga ei ole kogukonna eksekutiivvõimu osas miskipärast ettepanekut tehtud. On võimalik, et kaks päeva hiljem⁴⁹ muutis kindralkuberner kantselei oma seisukohta ning jättis selles küsimuses rüütelkondadele võimalikult vabamad käed. Ent nii Eesti- kui ka Liivimaal soovitas Suvalov kaotada täidesaatva võimu sõltuvuse mõisapolitseist, jättes ta aga nagu kogukonna koosolekugi seniste järelevalveasutuste (haagikohtuniku, resp. kihelkonnakohtuniku) võimu alla.⁵⁰ Oma ettepanekute lõpus loendab kindralkuberner kehtivate talurahvaseaduste need paragrahvid, mis ülaloodud seisukohadest lähtudes tulevad maapäevadel kaalumisele võtta. Motiveeritud seaduseelnõu käsitakse esitada pärast asja põhjalikku arutamist.⁵¹

Saanud keiserliku deklaratsiooni, mis tagas Balti agraarkorra seniste põhialuste puutumatus, ei olnud rüütelkondadel kuigi raske ega vastumeelne täita kogukonna reformeerimise «kiireloomulist» ja «kindlat» käsku. 1865. aasta maapäevadel mõistsid kõik aadlikud, et nad järjekordselt olid täbarast olukorrast pääsenud väikese kahjuga. Pealegi oli kindralkuberner kantselei antud käsku tõlgendanud võimalikult kitsalt. Seega polnud mingit alust reformiettepanekule vastu vaielda.

Mõne kuu jooksul väljatöötatud ja esitatud projektidest oli kõige üksikasjalikum Eestimaa rüütelkonna oma. See võeti aluseks lõpp-projekti väljatöötamisel, mida juhtis kindralkuberner kantselei direktor Arnold von Tidebühl, seisusliku korra ja balti sakslaste üksmeelse tegutsemise suur pooldaja, reaktionäär, kes reformiprojekte koostas ainult sunni ja surve all.⁵² Loomulikult ei olnud ega saanudki Tidebühli alluvail ametnikel kuigivõrd teistsuguseid arvamusi olla. Ka Suvalov ise polnud huvitatud õieti millestki muust kui ainult oma karjäärast. Ta püüdis seepärast keisri käske teostada voi-

⁴⁵ LÄRAKA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 968, l. 1; «Baltische Monatsschrift» XXXI Bd., 1884, lk. 490.

⁴⁶ Selle muutuse ilmseks eeskujuks on olnud sisekubermangudes kehtestatud 19. veebruari 1861. aasta üldseaduse (Общее положение) art. 78. (Vt. Крестьянская реформа в России 1861 года. Сборник законодательных актов. М., 1954, lk. 55—56.)

⁴⁷ Jälle 1861. a. üldseaduse art. 47, 71 ja 72 (märkuses) eeskujul! (Sealsamas, lk. 48—49, 54—55.)

⁴⁸ LÄRAKA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 988, l. 2.

⁴⁹ Nagu eespool märgitud, saadeti kindralkuberner esitis Eestimaa rüütelkonnale kaks päeva hiljem kui Liivimaa omale.

⁵⁰ Zur Geschichte der Landgemeindeordnung v. 1866, lk. 492; LÄRAKA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 988, l. 2—3.

⁵¹ LÄRAKA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 988, l. 6; Zur Geschichte der Landgemeindeordnung v. 1866, lk. 492.

⁵² Säärasena on teda iseloomustanud kaasametnik A. v. Miaskowski nekroloogis «Arnold von Tidebühl». («Baltische Monatsschrift» XXX Bd. (1883), lk. 685—690.) Talurahvast püüdis Tidebühl organiseerida Balti erikorda toetama ja tegi kõik, et see seisus saksa kolonisaatoritele kuidagi ohtlikuks ei saaks. (Sealsamas, lk. 689—690.)

malikult ruttu, et kindralkuberneri ametikohta kasutada hüppelauana veelgi kõrgemale ametikohale Peterburis.⁵³

Balti saksa trükisõna hindab Tideböhli osa vallareformi seaduse väljatöötamisel siiski ilmselt üle.⁵⁴ Tegelikult oli vallakogukonna reformi projekt sellel kujul, nagu kindralkuberner ta Peterburi esitas, balti saksa ringkondade laialdase kollektiivse töö vili, millest võttis osa kuni 200 isikut.⁵⁵ Olgugi et neist enamiku kaastöö piiridus üksnes kriitiliste märkuste tegemisega, jäi otseste koostajate hulk veel küllaltki arvukaks. See tõsiasi näitab, kui tähtsaks pidasid balti sakslaste ringkonnad vallareformi seaduse projekti väljatöötamist. Võib üsna julgesti väita, et seni polnud ühegi teise seadusprojekti väljatöötamiseks nii laialdast ametnike hulka mobiliseeritud. Suure panuse andis omalt poolt ka balti saksa ajakirjandus, kus avaldati mõned õige üksikasjalikud reformiettepanekud.⁵⁶ Ainukesed, kes eemale jäeti, olid need, kelle jaoks seda uut seadust tehti — talupojad.

Pingutustele vaatamata ei jõudnud kindralkuberner ja rüütelkonnad siiski kõigis üksikasjus kokkuleppele. Sellepärast lisati 20. jaanuaril 1866 Siseministeeriumi saadetud vallaseaduse projektile ka aadli kritiseerivad märkused.⁵⁷ Valujev tunnistas projekti üldiselt vastuvõetavaks, kuid pidas vajalikuks teha temas siiski mõningaid muudatusi, muidugi peamiselt rüütelkondade märkuste kohaselt. Seejärel saadeti projekt koos siseministri seisukohaga Läänemeremaade Komiteesse kui kõrgemasse eriorganisise Baltikumi küsimustes. Viimane laskis seaduseelnõus teha mõningad muudatused ja vormistas siis oma allkirjadega projekti lõplikul kujul.⁵⁸ Ühtlasi pani komitee ette kehtestada uus seadus 1. oktoobril 1866 ajutiselt, katseks, tähtajaga kuus aastat. 19. veebruaril 1866, s. o. sisekubermangudes pärisorjuse kaotamise viiendal aastapäeval, kinnitas Aleksander II Balti kubermangude vallaseaduse projekti ja Läänemeremaade Komitee selle ettepaneku.⁵⁹

Vallakogukonna seaduse tõlkis tallinna murdesse Fr. R. Kreutzwald, mille eest talle anti teenetemärk.⁶⁰ Seadus trükiti kõige enne Eestimaal (Tallinnas) pealkirja «Makogukonna Seadus Baltia-merre kubbermangudele: Ria-, Tallinna- ja Kuramale» all;⁶¹ Liivi-

⁵³ Sellisena kujutab teda korduvalt siseminister Valujev. (Дневник П. А. Валуева, т. II, eriti lk. 73, 102.) 1866 saigi ta keisri adjutantiks ja sandarmikorpuse ülemaks.

⁵⁴ Näit. Zur Geschichte der Landgemeindeordnung v. 1866, lk. 495; A. Tobi en, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. II Bd. Riga, 1911, lk. 292, märkus 4; A. v. G e r n e t, Geschichte und System des bauerlichen Agrarrechts in Estland. Reval, 1901, lk. 290. Kõige kaugemale läks pagulane W. v. Bock, kes vallaseadust nimetas «s a k s a a u t o r i» poolt «julgelt-geiaalselt» väljamõelduks. (Die livländische Landgemeinde im Lichte der russischen und vice versa. Brošüüris: Der deutsch-russische Konflikt an der Ostsee. Leipzig, 1869, lk. 72.)

⁵⁵ RAKAL (= NSV Liidu Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Leningradis), f. 1282, nim. 2, s.-ü. 5, l. 33—38 (vallaseaduse väljatöötamise eest teenetemärgiga autasustatavate lõplik nimekirja 12. maist 1867). Peale Siseministeeriumi jt. asutuste kõrgemate ametiisikute on selles märgitud kindralkuberneri ametnikud Tideböhli, Lemkul, Zachrison, Miaskowski ja Dembovetski, kubernerid (kokku 3), rüütelkondade peamehed (4), talurahvaasjade komisjonide liikmed ja sekretärid (24), kihelkonnakohtunikud (68), kreisikohtute koosseis (30) jt.

⁵⁶ K., Etwas über die livländische Landgemeinde. «Baltische Monatsschrift» X Bd. (1864), lk. 429—434; Vorschläge zu einer neuen Landgemeindeordnung. «Baltische Monatsschrift» XII Bd. (1865), lk. 37—49; H. v. S a m s o n, Über die Vorschläge zu einer neuen Landgemeindeordnung. Sealsamas, lk. 199 jj.

⁵⁷ «Revalsche Zeitung» 11. (23.) März 1866, lk. 1, vg. 1.

⁵⁸ Alla kirjutasi komitee esimees R. Grünwald ja liikmed vürst Suvorov, Aleksander Zeljonõi, Pjotr Valujev, krahv Pjotr Suvalov, vürst P. Lieven, parun Pahlen, parun Rekke ning komitee asjaajaja Zilinski. (LÄRAKA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 5, l. 19.) Nagu näeme, olid peale riigimaade ministri A. Zeljonõi kõik sakslased või nende sõbrad!

⁵⁹ II ПСЗ, XLI, 43034.

⁶⁰ RAKAL, f. 1282, nim. 2, s.-ü. 5, l. 36, jrk. nr. 149.

⁶¹ LÄRAKA, f. 208, nim. 1, s.-ü. 5, l. 244 (Eestimaa Talurahvaasjade Komisjoni kaaskirja Liivimaa Komisjonile 9. sept. 1866, nr. 178 vallaseaduse kolme eksemplari saatmiseks).

maal avaldati ta 25. mail 1866 kubermanguvalitsuse patendina nr. 37 üheaegselt saksa-keelse tõlkega.⁶²

Vallaseaduse elluviimiseks andis uus kindralkuberner krahv Eduard Baranov 29. juunil 1866 erilise teostamisinstruktsiooni.⁶³ Vallakogukonna reformi oluliseks osaks on ka 11. juunil 1866 keisri poolt kinnitatud Läänemerekubermangude valdade healureeglid,⁶⁴ mis kehtestati samuti alates 1. oktoobrist 1866, katsena kuueks aastaks.

Et vallaseaduses polnud sätitud kogukonna majanduslike küsimuste lahendamist ja varade valitsemist, healureeglid aga käsitlesid üksnes laenuandmise puudustkannatajatele ja vaestehoolekannet, siis tuli hiljem — 22. oktoobril 1869 — kindralkuberner Albedinskil anda instruktsioon magasiitade ja vallakassade valitsemiseks Läänemere mail.⁶⁵

Millised olid siis 1866. aasta vallakogukonna reformi põhjooned?

Kõigepealt püüti senisest täpsemalt määratleda vallakogukonna mõistet. Ent murranuliselt uudset siin ei tahetud ega saadudki anda. Oma olemuselt jäi vallakogukond endiselt seotuks põhiliselt mõisa maa-ala piiridega, s.o. territoriaalselt vanaks mõisakogukonnaks. Uut ei toonud reform ka kogukonna isiklikku koosseisu, sest kogukonna liikmete põhimassi moodustasid endiselt revisjonikirjadesse (rulliraamatuisse) kantud talupojad.⁶⁶ Erandina võisid kogukonna liikmeteks saada ka mittetalurahvaseisusest isikud, kes antud vallas omandasid või rendile võtsid talusid. Seegi erand polnud mingi uudsus, vaid juba 1849. aastal fikseeritud võimalus,⁶⁷ et tõmmata juurde kapitali ning tõsta maa ostuhinda ja renti.

Kuigi uus seadus püsis mõisakogukonna põhimõttel, lubati selles siiski väikeste (alla 200 hinge) valdade ühendamist, kui neil oma iseseisvate organite valimise või ülalpidamisega raskusi tekkis. Ka suuremad kogukonnad võisid ühineda, kuid vaid vastastikusel kokkuleppel. Liivi- ja Kuramaal jäi püsima, Eestimaal aga avanes võimalus kogukondi ühendamata säilitada või asutada ühine kogukonnakohus.⁶⁸ Säilis ka mõisapolitsei, mis ühinenud kogukondades läks mõisnike omavahelisel kokkuleppel või järelevalveorgani määramisel ühe liitunud kogukonna mõisniku kätte.⁶⁹

Nii ei toonud reform kogukonna põhiolemusse midagi märkimisväärselt uut (välja arvatud külakogukonna kaotamine Eestimaal), vaid fikseeris ja täpsustas senist olukorda. Selle eest aga muutus tunduvalt vallaorganite struktuur ja kompetents. Vana täiskogu, nagu ta seni Liivimaal oli eksisteerinud, küll säilis, kuid tema koosseis ja ülesanded muutusid hoopis teistsugusteks. Endisest kõigi täisealiste vallaliikmete kokkulekust muutus ta koguks, kust võtsid osa kõik taluomanikud ja -rentnikud, maata talupojad aga võisid saata vaid saadikud — iga kümne sulase jne. kohta ühe. Sellega vähendas reform kümnekordselt maata kogukonnaliikmete poliitilist erikaalu.⁷⁰ Selle demokraatiavastase uuendusega tõusis samavõrra maadvaldavate talupoegade — pere-meeste ja rentnike — osatähtsus kogukonnas. Teatud määral kompenseeris seda otse

⁶² Patente der Livländischen Gouvernements-Verwaltung vom Jahre 1866. Riga, 1866, lk. 83—104 (saksa keeles); lk. 83—100 (eesti keeles, eripaginatsiooniga).

⁶³ Sealsamas, lk. 185—198; patent 29. augustist 1866, nr. 76 (saksa keeles, eesti-keelne tekst saksakeelse järel, eripaginatsiooniga, 20 lk.).

⁶⁴ Правила об общественном благосостоянии в волостях Остзейских губерний (edaspidi: Правила).

⁶⁵ Инструкция об управлении хлебными запасными магазинами и кассами в волостных обществах Остзейских губерний. Сборник дополнительных постановлений к Положению о крестьянах Лифляндской губернии 1860 г. Рига, 1878, lk. 125—131. Instruktsiooni tõlkis tallinna murdesse Fr. R. Kreutzwald. (LÄRAKA, f. 214, nim. 1, s.-ü. 969, l. 233.) Eesti keeles on kõik seni mainitud õigusallikad ilmunud kogumikus «1856. a. kinnitatud Eestimaa talurahva seaduse-raamatu lisade ja muude Eestimaa talurahvasse puututava seaduste-kogu» (Tallinnas 1882). Sellest on olemas ka vene- ja saksakeelsed paralleelväljaanded.

⁶⁶ Vallaseaduse (edaspidi: VS) § 1.

⁶⁷ LTS 1849, §-d 301, 302, 306; LTS 1860, §-d 259, 260, 264; VS § 1 (märkus).

⁶⁸ VS, § 2.

⁶⁹ VS, § 3.

⁷⁰ VS, § 6.

karjuvat üheõigusluse rikkumist vaid see, et täiskogu kompetents taandati ainuüksi ametimeeste valimisele ja «paheliste» liikmete kogukonnast eemaldamise otsustamisele.⁷¹

Kõige suuremaks ja täielikuks uudiseks oli kogukonna volikogu sisseseadmine. Olenevalt valla suuruselt ulatus tema liikmete — volinike — arv 4—24-ni, kelledest poole moodustasid maaga, teise — maata talupojad.⁷² Seega oli siingi peremeeste osatähtsus tunduv, olgugi mitte nii rõhuvalt ülekaalus kui täiskogus. Just vallavolikogu sisseseadmine tegi võimalikuks täiskogu tähtsuse järsu redutseerimise, kuna kõigi vähegi olulisemate küsimuste otsustamine läks volikogu võimkonda.⁷³

Täidesaatva võimuna nähti ette vallavanema (Põhja-Eestis ja Saaremaal nimetati teda kogukonna talitajaks) amet. Vallavanem oli kogukonna administratiiv- ja politseivõimu ainuisikuline kandja, kellele kuulus ka õigus kogukonna liikmeid karistada,⁷⁴ eestseisjad, keda võis olla kuni neli, olid ainult ta abilisteks.⁷⁵ Et vallavanemal eriti politseilisel alal mõisapolitseiga arusaamatusi ei tekiks, piirdus tema võimupiirkond üksnes talumaaga.⁷⁶ Kuigi vallavanema ametikoht loodi seniste kogukonna-eestseisjate baasil, on ta siiski uudne, eriti talle pandud ülesannete ja antud võimu laiahaardelisuse poolest.

Samal ajal kui volikogu enesest kujutas kogukonna «legislatiivset» ja vallavanem «eksekutiivset» organit, pidi jurisdiktsioonilisi funktsioone täitma kogukonna kohus. Liivi- ja Kuramaal eksisteeris viimane juba 1820-ndaist aastaist alates, Eestimaal aga seati ta sisse alles kõnesoleva reformiga.⁷⁷ Tuleb rõhutada, et 1866. aasta vallareformiga muutus kogukonnakohtu kompetentsi ulatus ja olemus täielikult. Administratiivsete ja politseiliste ülesannete üleminekuga peamiselt volikogule ja vallavanemale kitsenes kogukonnakohtu kompetents järsult — talle jäid ainult puhtkohtulikud ülesanded. Niiviisi muutus senine feodaalse ilmega üldine vallavalitsemisorgan kohtuks moodsas mõttes, omandades põhiliselt juba kodanliku formatsiooni jurisdiktsiooniorgani iseloomu.

Peab mõõnma, et selle seaduse koostajad on arvestanud tollal Läänemereleil parajasti käimasolevaid muudatusi agraaroludes ja talurahva diferentseerumise järsku süvenemist. Nagu juba sissejuhatavalt märkisime, nõudsid just peremehed kogukonna vabastamist mõisniku järelevalve alt. Paratamatuks osutunud üleminekuga raharendile ja talude pärisestostmisele oli peremeeste majanduslik osatähtsus järsult tõusmas. Pealegi hakkas balti sakslaste teatud ringkondades maad võtma arusaamine, et võitluseks oma erikorra säilitamise eest ja keskvalitsuse reformi- ning unifikatsioonispüüete vastu tuleb leida mõjukaid liitlasi ka põlisrahva hulgast. Sellepärast kindlustatigi kõnesoleva reformiga peremeestele kogukonna ametite jaotamisel kõik juhtivad positsioonid: vallavanem, eestseisjad ja kogukonnakohtu eesistuja võidi valida ainult taluomanike või -rentnike hulgast.⁷⁸ Seega süvendas vallareform talupoegade majanduslikku ja õiguslikku ebavõrdsust ning avardas teed kapitalistlike suhete võidulepääsule külaühiskonnas.

Lühidalt võib vallaseaduse põhiprintsiipi iseloomustada järgmiselt.

1) Osna tugevasti on läbi viidud talupoegade taotletud ja riigivõimu poolt tunnustamist leidnud kogukonna mõisavõimu alt emantsipeerimise printsiip. Ei saa aga väita, et selles suhtes oleks seadus liiga kaugelt läinud.⁷⁹ Peale puhtmajandusliku ja sotsiaalse

⁷¹ VS, § 8. Seejuures säilitati ka endised eri gruppide (maaomanikud, rentnikud, mõisasulased, talusulased, ülejäänud maatud) omaette kokkutulekud oma «klassi» huvide arutamiseks.

⁷² VS, § 9.

⁷³ VS, § 11.

⁷⁴ VS, eriti §-d 15, 17, 19, 20.

⁷⁵ VS, §-d 15, 23, 24.

⁷⁶ VS, § 16. Seda territoriaalset alluvust täiendas personaalne alluvus, mille kohaselt vallavanema võimu alla kuulusid ka mõisamaal ja eemal elavad kogukonnaliikmed. (Sealsamas, märkus 2.)

⁷⁷ VS, § 25. Seejuures kehtestati Eestimaal isegi 1860. a. LTS §-d 325, 328 ja 337. 18. okt. 1866 andis kindralkuberner erireglid kogukonnakohtu korralduse, kompetentsi ja menetluse kohta Eestimaal. (1856. a. kinnitatud Eestimaa talurahva-seaduse lisade..., II jagu, lk. 103—110.)

⁷⁸ VS, § 28.

⁷⁹ Nagu püüab väita näit. A. Tobi en, Die Agrargesetzgebung, I Bd., lk. 293.

ülekaalu jäi mõisnikule siiski veel mõningaid võimalusi kogukonna mõjutamiseks, eriti tema otsuste protestimise kaudu. 2) Hoopis paremini on vallaseaduses rakendatud tollal küllaltki uudset võimufunktsioonide eraldamise printsiipi, eriti kohtulike ülesannete lahutamist administratiiv-politseiilistest ja direktiiv-korraldavatest. 3) Feodaalne põhimõte, mille järgi kõigi riiklike koormiste täitmise eest vastutati solidaarselt, jäi aga püsima ja tekitas edasises praktikas kogukondadele palju sekeldusi, eriti väljaspool teenistuses olevate liikmete käest maksude sissenõudmise ja sõjaväekohustuse täitmise osas. Kuid see printsiip oli tsaaririigi finants- ja talurahvaseadustes sel ajal niivõrd tugevasti juurdunud, et tema kaotamine olemasolevais tingimustes ei saanud kõne alla tulla. 4) Vallaseadus lõi endisest vabamad võimalused mittetalurahvaseisusest vallaliikmete juurdetulekule, mis intensiivistas talude ostmist eriti Liivimaal, kus mõningal määral arenes sellel pinnal isegi spekulatsioon.

Tunduvalt vähem uut töid vallakogukonda heolureeglid. Magasiitade ehitamine, viljavarude kogumine ja neist laenude ning toetuste andmine said nende põhjal kõigis Balti kubermangudes samuti ühtlase õigusliku aluse. Nende reeglite järgi oli tarbe korral võimalus kuni pool viljatagavarast ära müüa ja saadud raha muuta toituskapitaalsiks.⁸⁰ Heolureeglitega täpsustati ka kogukonnakassa haldamise korda.⁸¹ Vaeste- ja haigetehoolduse alal aga ei toonud heolureeglid midagi uut, kui mitte arvestada vallavanema ja kogukonnakohtu õigust rakendada töövõimelisi kogukonnaliikmeid vajaduse puhul tööle sundkorras.⁸²

Kuidas hinnati omal ajal vallareformi, mida oodati temast?

On mõistetav, et balti mõisnike mõnedes ringkondades käsitati seda reformi teatud määral ülaltpoolt pealesurutuna, mõisnike igiammuste õiguste suure kärpimisena. Ent üsna varsti olid kahtlejad, kes kuulutasid ette talupoegade võimetust omavalitsuse alal, mõisnike autoriteedi kadumist ja igasuguste korratuste tekkimist, sunnitud oma arvamust muutma.⁸³ Juba reformi tegelik ellurakendamine, eriti uute organite loomine 1. oktoobrist 1866 kuni 1. jaanuarini 1867 kulges üldiselt rahuldavalt ega toonud mingeid suuremaid korratusi. Eestikeelses ajakirjanduses, niipalju kui teda oli, leidis reform põhimõtteliselt väga heatahtlikku vastuvõttu, isegi liialdatud ülistamist. Nii arvas «Eesti Postimees», et «uus koggokonnaseadus on meie wanna seadusse kõrvas otsekui klaas akkendega kamber rehhe toa kõrvas», ta on «jälle hea tükkikesse meie seisust kerkida lasknud» ja on «wägga kallis assi; sest temma seab rahvast enam omma jalgade peale, et võib isse ennast omma wallitud meeste läbbi wallitseda».⁸⁴ Mõistagi lisandusid sellele ka mõned konkreetset soovitusid ja ettepanekud, eriti väiksemate valdade ühendamiseks ja vallamajade ehitamiseks mõisaist eemale.⁸⁵

Üldiselt aga kajastus vallareformi elluviimine kohalikus ajakirjanduses üsna nõrgalt. Avaldati isegi arvamust, et ta on ajast tublisti ette jõudnud ja võiks koguni Preisi seadusandlusele eeskujuks olla. Üksikuist rakendamisel esinenud puudustest ja talupoegade kogenematuses hoolimata loodetakse, et ka siin kulgeb areng «läbi õõ valgusele».⁸⁶

Kõrge hinnangu 1866. aasta kogukonnareformile, eriti aga uuele vallaseadusele andis C. R. Jakobson. Ta nägi temas uue ajajärgu algust rahva ajaloos,⁸⁷ võrdles teda päikesega⁸⁸ ja osutas tema rakendamise positiivsetele tulemustele. «Kümne aasta eest tagasi,» kirjutas C. R. Jakobson 1878. aastal, «kui uus seadus välja tuli, vallad mõisade alt lahti ja omaenese valitsusele said, siis oli nagu suur koorem iga meie maa austa inimese

⁸⁰ Правила, § 2, märkus 2.

⁸¹ Правила, §-d 10—15.

⁸² Правила, §-d 16—20.

⁸³ Zur Geschichte der Landgemeindeordnung v. 1866, lk. 489.

⁸⁴ M. J., Endise ja tullevase aea koggokonna asjust. «Eesti Postimees» 14. dets. 1866, lk. 397.

⁸⁵ «Eesti Postimees» 21. dets. 1866, lk. 405—407; 3. mail 1867, lk. 136—138.

⁸⁶ Die Landgemeinde-Ordnung vom 19. Febr. 1866. «Revalsche Zeitung» 13. (25.) März 1868, lk. 1.

⁸⁷ C. R. Jakobson, Valitud teosed. I kd. Tallinn, 1959, lk. 318, 414.

⁸⁸ Sealsamas, lk. 378.

südame pealt ära võetud. Eesti rahvas hõiskas, sest nüüd alles oli tõsine vabadus kätte tulemas, mida siiaaale ainult nimepidi meie maal oli tuntud. Mitmelt poolt kardeti, et asjad nüüd kohe kõik täitsa nurja saaksid minema, aga vaata, kõik läks paremini edasi, kui keegi ette oleks uskuda võinud.»⁸⁹ Niipalju kui C. R. Jakobson olevat rahvaga kokku puutunud, leidnud ta, et viimase hinnang vallareformi kohta olnud alati positiivne. «Kusagil ei ole meie teist otsust meie kogukondade isevalitsuse [s. o. omavalitsuse — A. T.] kohta kuulnud ega lugenud,» kirjutab ta 1880. aastal, «kui üksi seda, et asjad meie kogukondades uue seaduse all paremini edasi on läinud, kui seda keegi ette võis arvata.»⁹⁰

On huvitav märkida, et ka eesti seltside mitmesugustes tänuaadressides esitatakse samasisuline positiivne üldhinnang. Nii tänavad Viljandimaa vallavanemad ja -kirjutajad, sealhulgas ka A. Kitzberg, riigivalitsust oma maakonna kõigi talupoegade nimel eriti vallaseaduse, maaostuõiguse ja uue väeteenistuse seaduse (1874) eest.⁹¹ Viljandi Eesti Lauluselts «Koit» kirjutab analoogilises avalduses otseselt, et «meie kallis uus kogukondade seadus, mis, nagu meie Eesti rahva tõsine eluõnne alus, juba nähtavalt palju tulu on toonud...»⁹² Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi aadressis, mis kannab tema esimehe C. R. Jakobsoni jt. allkirja, rõhutatakse: «Meie talupoegade elu on ennast viimaste aastate sees ütlemata suurelt muutnud, ning nimelt sellest ajast saani, kus meie wallad oma valitsuse ise enese kätte saiwad...»⁹³

Ainult tänu uuele vallaseadusele said tegelikus elus võimalikuks mõnedki seni ennekuulmatud tõsiasjad. Orajõe kogukonnakohus näiteks kihutas 1884. aastal reformieelse õiguse alusel kohtulaua taha kippunud paruni sealt minema ja sarjas ta õige rängasti, kuid ometi osavasti läbi.⁹⁴

Positiivset üldhinnangut 1866. aasta vallareformile põhjendatuks lugedes ei saa ometi jätta tähelepanu sellele juhtimata, et niisugusel kujul, nagu teda tol ajal esitati, on ta ilmselt liialdatud, kajastades vaid peremeeste, eriti just kodanlikustuvate peremeeste seisukohta. See on ka mõistetav, sest kõnesolev vallaseadus oligi ju mõeldud järeleandmisena peremeestele, soodustas ja eelistas neid, andis kogukonnas võimu nende kätte. Nagu nägime, olid need järeleandmised tehtud mitte ainult mõisniku osatähtsuse vähendamise, vaid peamiselt maata talupoegade formaalsegi üheõiguluse jämeda rikkumise arvel, eemaldades nad otsustavalt positsioonidelt kogukonna juhtimisel. Selles avanebki 1866. aasta vallareformi ajalooline olemus, mis seisneb peremeeste klassidiktatuuri avalikus legaliseerimises maata kogukonnaliikmete üle. Et aga peremehed omakorda olid mitmeti ikkagi veel teatud määral mõisnike mõju all, siis püüdsid viimased just vallareformi kaudu maatarahvast vaos hoida. 60-ndail aastail, oma võimu tunduva vankumise ajal, oli see ka keskvalitsuse põhilisi taotlusi, mida korduvalt kutsus esile hirm rahvahulkade revolutsioonilise löögijõu ees. Teiselt poolt aga avas vallareform «roheline tee» kodanlik-kapitalistlike suhete hoogsamale arenemisele ja kindlustumisele külaühiskonnas, vana, feodaalse talurahva suhtelise ühtsuse lõplikule lagunemisele, uute ühiskonnaklasside — kodanluse ja proletariaadi — väljakujunemisele. See arenemisjõon omakorda kulges kodanlik-demokraatliku ja hiljem sotsialistliku revolutsiooni eelduste kujunemise suunas.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
24. I 1967

⁸⁹ C. R. Jakobson, Valitud teosed. II kd. Tallinn, 1959, lk. 186.

⁹⁰ Sealsamas, lk. 246.

⁹¹ RAKAL, f. 1282, nim. 1, s.-ü. 849, l. 75.

⁹² Sealsamas, l. 76.

⁹³ Sealsamas, l. 78.

⁹⁴ A. Jürgenstein, Minu mälestused. I kd. Tartu, 1926, lk. 115—118.

А. ТРААТ

ВОЛОСТНАЯ РЕФОРМА 1866 ГОДА В ЭСТОНИИ

Резюме

В начале 1967 года прошло сто лет с того времени, как в Эстляндии, Курляндии и Лифляндии была в основном проведена волостная реформа 1866 года.

После отмены крепостного права (20-е годы XIX века) крестьянство в этих губерниях было организовано в мирские общества. Так как создание этих обществ в каждой губернии шло своим путем, по законам, созданным местным рыцарством, возникло много различных видов их. Общий основной тип позже был назван в науке поместным крестьянским обществом, которое представляло собой небольшую местную крестьянскую единицу самоуправления при бывшем феодально-крепостническом поместье. В народе их называли волостными обществами или просто волостями. Сам термин *волость* происходит из времен крепостного права, когда он обозначал крестьян, проживавших на земле одного поместья и принадлежавших одному феодалу. Однако самостоятельность и значение самоуправления волости в виде общего схода, мирского суда, волостного старосты и других должностных лиц из крестьян сильно ограничивались правом надзора, которое получили помещики. Выборы органов самоуправления мирского общества и принятые ими решения становились действительными только после утверждения владельца поместья или его уполномоченного.

С отделением крестьянского хозяйства от помещичьего (переход на денежную аренду и выкуп хуторов) все больше обострялось противоречие между ходом экономического развития и ограниченностью существовавшего самоуправления. Когда в 60-х годах начали проводить буржуазные реформы во внутренних губерниях России, прибалтийским помещикам пришлось уступить требованиям крестьян о предоставлении большей свободы в самоуправлении, тем более, что по ряду причин эти требования теперь поддерживало и царское правительство.

Так как закон о реформе должен был унифицировать положение волостей во всех трех губерниях, его окончательный проект разработали в Риге, в канцелярии генерал-губернатора. После внесения некоторых изменений Остзейского комитета 19 февраля 1866 года Александр II утвердил представленный ему проект как Положение о волостном общественном управлении в Остзейских губерниях.

Волостная реформа освободила мирские общества от власти помещика. Но у него наряду с чисто экономическими преимуществами остались все-таки возможности оказывать влияние на мирское общество, особенно в части опротестования его решений в приходском суде. Тогда же было осуществлено разделение сферы деятельности уже ранее созданных органов управления общества на административно-полицейские и директивно-исполнительские. Однако феодальный принцип общей ответственности за несение государственных повинностей сохранился и причинял обществу много хлопот, особенно по сбору податей с лиц, находившихся на работах далеко от своей волости, и в случае призыва их на военную службу. Волостная реформа создала более благоприятные условия для вступления в мирские общества людей некрестьянского сословия, чем разрушила их сословную ограниченность. Она закрепила права и влияние сельской буржуазии в мирском обществе, что с одной стороны, проявилось в искусственно созданном ограничении политических прав безземельных крестьян, с другой стороны, резервировало все руководящие должности для хуторян и арендаторов. Это, в свою очередь, открыло путь формированию буржуазии и пролетариата как новых общественных классов и способствовало дальнейшему историческому развитию и созданию предпосылок буржуазно-демократической и позже социалистической революции.

Институт истории
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
24/1 1967

A. TRAAAT

DIE BAUERNGEMEINDE-REFORM IN ESTLAND IM JAHRE 1866

Zusammenfassung

Am Anfang des Jahres 1967 verstrichen hundert Jahre seit der vollendeten Einführung der Bauerngemeinde-Reform in Est-, Liv- und Kurland.

Bei der Abschaffung der Leibeigenschaft in diesen Gouvernements in den zwanziger Jahren des 19. Jhs. wurde der Bauernstand in Bauerngemeinden organisiert. Letztere hatten sich, den von der Ritterschaft vorgeschlagenen Gesetzen gemäß, in jedem Gouvernement gesondert gebildet, so daß es mehrere Abarten der Gemeinden gab. Ihren einheitlichen Grundtyp nannte man später in der Wissenschaft die Gutsgemeinde; es waren kleinere örtliche Selbstverwaltungseinheiten des Bauernstandes auf der Basis der früheren, auf Hörigkeit beruhenden Feudalgüter. Die der damaligen Bauerngemeinde verliehene Selbstverwaltung aber — Gemeindeversammlung, Gemeindegericht, Vorsteher und andere Amtsleute aus den Reihen der Bauernschaft — wurde durch das Aufsichtsrecht des Gutsherrn stark beeinträchtigt. Die Wahl der Gemeindeorgane und alle ihre Beschlüsse bedurften der Bestätigung des Gutsherrn.

Als sich die Bauernwirtschaft von der Gutswirtschaft loszulösen begann (der Übergang zur Geldrente und zum Ankauf der Bauernhöfe), verschärfte sich immer mehr der Gegensatz zwischen der Richtung der wirtschaftlichen Entwicklung einerseits und der Beschränktheit der ständischen Selbstverwaltung andererseits. Als in den sechziger Jahren des 19. Jhs. in den Innengouvernements große bürgerliche Reformen verwirklicht wurden, mußten die baltischen Gutsherrn dem Streben der Bauernschaft nach einer freieren Selbstverwaltung nachgeben, — um so mehr, als auch die Regierung, von verschiedenen Gründen bewegt, diese Forderungen unterstützte.

Da das Reformgesetz die Organisation der Bauerngemeinden in allen drei Gouvernements vereinheitlichen sollte, wurde das endgültige Projekt in Riga in der Kanzlei des Generalgouverneurs ausgearbeitet. Nachdem das sog. Ostseekomitee in Petersburg einige Veränderungen gemacht hatte, bestätigte Alexander II das ihm vorgelegte Projekt am 19. Februar 1866 als die Landgemeinde-Ordnung für die Ostseegouvernements.

Die Gemeindereform verwirklichte die Emanzipierung der Bauerngemeinde von der Gutsherrschaft. Dennoch behielt der Gutsherr außer dem rein wirtschaftlichen Übergewicht noch einige Möglichkeiten, die Gemeinde zu beeinflussen; namentlich konnte er beim Kirchspielsgericht gegen die Beschlüsse der Gemeindeorgane Protest einlegen. Auch realisierte das Reformgesetz das damals noch neue Prinzip der Teilung der Gewaltfunktionen, insbesondere was die gerichtlichen Aufgaben anbetrifft, welche von den administrativ-polizeilichen und den normgebenden geschieden wurden. Das feudale Prinzip der Solidarhaftung für die Erfüllung aller staatlichen Lasten blieb aber bestehen und bereitete den Gemeinden im weiteren zahlreiche Schwierigkeiten, insbesondere was die Einziehung der Steuern von den anderswo angestellten Gemeinemitgliedern anbetrifft, desgleichen in Fragen der Erfüllung ihrer Rekrutenpflicht. Im Vergleich zum früheren Stand der Dinge eröffnete das Gesetz freieren Zutritt neuer Gemeinemitglieder aus anderen Ständen, so daß der exklusiv bauernständische Charakter der Gemeinde verschwand und eine allständige Landgemeinde sich zu entwickeln begann. Die Gemeindereform sicherte die Rechte und den Einfluß der im Entstehen begriffenen Dorfbourgeoisie, was einerseits durch die künstliche Verringerung des juristischen Gewichts der Landlosen zustande kam, andererseits dadurch, daß alle leitenden Amtsstellen den Eigentümern und Pächtern der Bauerngrundstücke überlassen wurden. Das begünstigte die Bildung der Bourgeoisie und des Proletariats als der neuen Gesellschaftsklassen und trug solchergestalt wesentlich dazu bei, den geschichtlichen Entwicklungsgang Estlands in die Wege der bürgerlich-demokratischen und — später — der sozialistischen Revolution zu leiten.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 24. Jan. 1967